

O romanskim elementima u bokeljskim govorima i njihovom odnosu prema domaćim

Kad su već primljene u narodni jezik, strane reči se tretiraju kao domaće, pa se od njih, kao i od domaćih, pomoću raznih afiksa izvode nove: od *klak* (calcem, vapno) dobila se imenica *klačina* (jama u kojoj se od vapnenca pravi vapno; u Lepetanima, dalje Lep.), postoji i lokalitet koji se po klačini koja se tu davno nalazila zove Klačina); od *šparog* (asparaqus; mladika šparoge, koja se jede) *šparožina* (bodljikav grm šparoge); od *murva* (mora, dud) pomoću sufiksa — *ina* formirana je imenica *murovina* (drvo od murve; prema jelovina, smokovina, i dr.); pomoću sufiksa — *ača murovača* (rakija od murve; prema lozovača); od *frementun* dobila se imenica *frementunica* (hleb napravljen od kukuruzovog brašna); pomoću diminutivnog sufiksa — *ica* od *bala* (balla) dobila se *balica*; od *barka barčica*; od *butiga* (bottega) *butižica*, i dr.; pomoću demin. sufiksa — *ić* od *galijot* (galeotto, lukav, pokvaren čovjek) dobiven je derivat *galijotić* (sa značenjem koje se kreće između pejorativnog i hipokorističnog, prema tome s kakvim se tonom izgovara); slično značenje ima i *galijotica*; *galijotina* ima pejorativno značenje; slično i galijoče, odnoseći se na pokvarenog dečaka, mangupa); od *kušin* (kuscino; jastuk) dobiven je demin. *kušinčić*; od *vapor* (vapore) *vaporić* (posebna vrsta malog parobroda; čuje se i tal. demin. vaporet); u imenu ribe *palombić* (palombo) suf. — *ić* nema deminutivno značenje.

Među primljenim rečima ima ih i sa deminutivnim značenjem, kao *calceta*, *panet*, *mulinio*, gen. *ela*, *portela* (v. »Reči str. por. u govorima B. Kotorske«. Sp. CV; dalje: R. str. p.), i dr. U koliko u jezik nisu primljeni prosti oblici ovih reči od kojih su se u talijanskom dobili ovi deminutivni oblici, kakav je slučaj s navedenim (izvedenim od *calza*, *pane*, *mulino*), već i zbog toga u njima se ne može osećati deminutivno značenje, ali ono se ne oseća ni u retkim slučajevima gde su primljena oba oblika, jer narodu nije poznato značenje tuđih afiksa, kao ni uopće tuđa morfologija; tako npr. dem. *pjatin* (*piattino*; na Prčanju *pjatin* od *piatello* + *piattino*), iako se pored

njega nalazi neumanjeni oblik *pjat* (piatto) ne znači »piccolo piatto«, mali tanjir — kao u tal., nego samo tanjirić na koji se stavlja šoljica za kafu ili čaj, pa bi se od te reči mogao napraviti deminutiv *pjatinčić* (u Dubrovniku *pjatinčić* označuje mali tanjir na koji se stavlja šoljica za crnu kafu, a *pjatin* nešto veći na koji se stavlja šolja za kafu s mlekom ili čaj), što najbolje pokazuje da se u reči *pjatin* ne oseća deminutivno značenje; *pjat* se razlikuje od *pjatina* po tome što on ne služi kao podloga za nešto, ne zamišlja se kao deo nečega, nego kao celina, kao posuda za jelo; *pjati* se dele na plitke i duboke, a *pjatin* se ne dele. Od *pjat* se može napraviti demin. *pjatić*, kojim se označuje tanjir manji od običnih, čime se izkazuje kvantitativna razlika. Važnija je kvalitativna razlika. Gubljenjem značenja deminucije, kao u *pjatin*, deminutivni sufiks (u ovom slučaju tal. — *ino*) ostaje samo kao diferencijalni znak, ali time se reč jače odvajaju od reči od koje je izvedena, jače osamostaljuje kao posebna reč, i tako dobija određenije značenje.

Ovako se gubila veza između imenice *gotežin* (venec. *gotesin*) i *got* (*gotto*) od koje je reči postala, a time i njeno deminutivno značenje, pa označuje samo čašicu iz koje se pije rakijski liker, za razliku od *gota* iz kojega se pije voda ili vino. Ne oseća se veza ni između *buža* (*buso*) i dem. *bužeta*, koja označuje samo prorez kroz koji se provlači puca, a ne bilo kakvu rupicu. I od ove se reči pravi deminutiv, *bužetica*, što pokazuje da se u njoj ne oseća deminutivno značenje. Sufiks — *ština* u rečima: *ambicijoština* (od prideva *ambicijozan*, *ambizioso*), *despetoština* (*despetozan*, *dispettoso*), *invidijoština* (*invidiozan*, *invidioso*), *kurijoština* (*kuriozan*, *curioso*) dobijen je analogijom prema *bezobraština*, *divljaština*, i dr. Za navedenu imenicu *ambicijoština* vezuje se neugodno osećanje, iako se za *ambicijon*, *ambicijozan* ne vezuje, što pokazuje da se pejorativno značenje dobilo od sufiksa — *ština*. I za ostale navedene reči s ovakvim sufiksom vezuje se neugodno osećanje, ali takvo osećanje izaziva već značenje njihove osnove. Međutim i da nastavak — *ština* odgovara tom osećanju, dakle da može, iako ne uvek, imati pejorativno značenje, vidi se po tome što se takav nastavak ne može dodati pridevima za koje se vezuju ugodno osećanje, npr. od *denjozan* (*degn*) izvodi se imenica pomoću sufiksa — *ost* denjoznost, od *gustozan* (*gustoso*) gustoznost. Ovaj sufiks sa apstraktivnim značenjem može se dodati i navedenim rečima na — *ština* mesto tog sufiksa. Za te se reči tada vezuje isto neugodno osećanje zbog značenja koje daje osnova reči, ali se sufiksom ne pojačava to neugodno osećanje (up. *divljanstvo* i *divljanština*). Pejorativno značenje imaju i reči *krepalina*, od *krepati* i *bunačina* od *bunaca* (*bonazza*), za koju se reč moglo vezati neugodno osećanje, jer za vreme tišine brodovi na jedra ne mogu da plove. Pejorativnim sufiksom — *ura* postala je imenica *šempura* (*scempia*; glupača).

Među navedenim rečima nalaze se i pridevi sa sufiksom — *an*, ali tim sufiksom reči nisu dobile nikakvo novo značenje. To se vidi i iz toga što se pored nekih prideva na — *an* čuju i oblici bez tog sufiksa s tim značenjem; tako se pored *denjozan*, — *zna*, — *zno*, *fastidijozan*, — *zna*, — *zno*, *gustozan*, — *zna*, — *zno*, *ombrozan*, — *zna*, — *zno*, itd. čuje i *denjoz*, — *a*, — *o*, *fastidijoz*, — *a*, — *o*, *gustoz*, — *a*, — *o*, *ombroz*, — *a*, — *o*, itd; *delikat* (*delicato*) čuje se samo u takvom obliku. Nikakvo novo značenje ne dobijaju ni pridevi s nastavkom — *av*: *cotav* — *a*, — *o*, (*ciotto*, *zotto*), *grintav*, — *a*, — *o*, (*grintoso*), *rakitav*, — *a*, — *o*, (*rachitico*), *rankotav*, — *a*, — *o*, (*rancido*), ali se oni ne upotrebljavaju bez tog sufiksa; pridev *lunat* (*lunatico*; u Dubrovniku *lunatik*) nije dobio nikakav novi nastavak, ali završetak — *at*, koji je ostao u reči posle gubljenja ostalih glasova na njenom kraju daje reči značenje koje imaju pridevi sa sufiksom — *at*, obilja onoga što se osnovom reči iskazuje (kao u *bradat*, itd.).

Prefiksima koji su se dodavali glagolima dobila su se razna vid-ska i leksička značenja. Ređi su slučajevi kad se prefiks dobio narodnom etimologijom od stranog kao u *raspondžavati* (*rispondere*, *responder*, Prčanj, Reš. štok. dial.; up. *otpondžavati*, o. c.); i u *rašćarati se*, *razvedriti se*, (*rischiararsi*) i isti je odnos domaćeg i stranog prefiksa, ali pošto se prema stranom glagolu nalazi i domaći *razvedriti se*, može se pretpostaviti da je taj prefiks dobiven i analogijom prema njemu; odnosno obostranim uticajem: i narodne etimologije i analogije. Uticaj same narodne etimologije mogao bi se pretpostaviti kod glagola *ištuvati*, (*distudare*), jer izgleda da nema odgovarajućeg glagola s pref. — *iz* za isti pojam (prema ugasiti nastala je varijanta *uštvovati*). Zajednički uticaj narodne etimologije i analogije mogao bi se pretpostaviti i kod glagola: *izborsati* (*disborsare*, *cavar d'alla borsa*, *pagare*) prema *izvaditi*; *izventati* (*inventare*, *invenire*) prema *izmisliti* (lažno); *izvampiti* (*svampare*, *svanire*) prema *iščumijehati*, *ishlapiti*, *izvjetriti* (*fig. u mentalnom smislu*); *izgustati* (*disgustare*) prema *izaći iz gusta*;

Analogijom prema našim složenicama sličnog značenja dobili su glagoli stranog porekla različite prefikse. Osim onih koji su navedeni u mom radu »O značenjima reči stranog porekla u govorima Boke Kotorske« God. zb. Fil. fak. Skp., knj. 14; (dalje: O zn.) nalaze se i ovi: *nagrešpat* (*acrespare*) prema *naborati*; čuje se i *ingrešpat*, gde je sačuvan i strani prefiks — *in*; *namušćati* kao i u drugim slučajevima biće u našem jeziku postao od imenice *mušč* (*muschio*) prema *namirisati*; *napiturati* od *piturat* (*pitturare*) prema *namazati*, *naslikati*; *napjetati* od *pjeta* (*pietta*) prema *naborati*; *napolverati*, — *se* (*napuderisati*) od *polverare* ili već primljene imenice *polver* (*puder*) prema *naprašiti* (u Dubrovniku *naprahati se* za razliku od *naprašiti*, npr. *cipele*), *naštivati* (*stivare*) prema *naslagati*; *nabestimati se* od *bestimati* (*bestemmiare*) prema *napsovati se* i dr.; *naćakulati se* od *ćakulati* (*ciaccolare*) prema *nabrbljati se*; *natrinkati se* (*trincare*, *nem.*

trinken) prema napiti se; *odlargat se* (od kraja; largarsi »allargarsi in mare«; i bez se: *largati*, *odlargati* barku od kraja) prema *odalečiti se*; *pošukat* (od šukati; succhiare) prema *posrkati*, *popiti*; *prešegat* (od *šegat*; segare) prema *prepilati* (ako je taj glagol bio u upotrebi), *pre-sjeći*; *primendat* od *mendat* (mendare) prema *prišiti*; i *izmendati* (na više mesta) *zamendati* prema *iskrpiti*, *zakrpiti*; *pikolati* (od *inkolati*; incollare) prema *prilijepiti*; *pripetat* (od *apetat*; appettare) prema *prikopčati*, *prilijepiti*; *pritakat* (od atakat; attaccare) prema *prilijepiti*; *zabulat* (bollare) prema *zapečatiti* (ako je taj glagol bio u upotrebi), *zatvoriti*; *zafišcat* (fischiare, po venec. izgovoru) prema *zavizdati*; *zalampat* od *lampat* (lampare) prema *zasjati*; *zapačat* (impacciare) prema *zauzeti* (mesto); *zaružinat* (inruginire) prema *zarđati*; *zavidati* (invidare) prema *zaviti*, *zavrtjeti*. Osim navedenih postoje i drugi primeri (v. »O značenjima reči u govorima Boke Kotorske«; dalje: *Ozn.*). Od svršenih glagola pravili su se nesvršeni kao od *largati* — *largavati* (up. o. c.).

Analogijom se menjao i rod u nekih reči, npr. *clavis*, f. u Lep. *klav*, m. prema *ključ* m.; *porpora* f. u Lep. *prpor* (v. str.) m. prema *špug*, *puž* m. *scrigno* m. u Lep. *skrinja* i *škrinja* f. prema *sprema-panjega*; *buso* m. u Lep. *buža* f. prema *rupa*; *mussolo* m. u Lep. *mušlja* f. prema *školjka*; *scandalo*, m. u Lep. *skandala* f. prema *svađa* (predev skandalozan, scandaloso, ukazuje na to da je ova reč grčkog porekla primljena preko talijanskog); *trabaccolo*, m. u Lep. *trabakul* f. prema *lađa*, *bracera*, *trtana* (tartana), i dr. (v. God. zb. Fil. fak. Skp., knj. 21).

Mešanjem stranih reči s domaćim dobile su se i razne hibridne reči kao *krkor* od *circulus* + *nabor* (Mešanje jez. tvorevina, God. zb. Fil. fak. Skp., knj. 2 dalje: meš. jez. tv.) i dr.; narodne etimologije kao *ljekor* od *liker* + *lijek* (»Mešanje reči i narodne etimologije« God. zb. Fil. fak. Skp., knj. 1) i dr.

Kalke su dosta retke, jer za prevođenje nije se osećala nikakva potreba; one su prirodno nastajale nehотиčno u govoru bilingva i uopće onih koji su govorili sad jednim sad drugim jezikom; njih je bilo relativno malo, a seosko stanovništvo govorilo je samo svojim jezikom. Ipak se čuje poneka kalka, kao npr.; *činjeti ljubav* (far l'amore; provoditi ljubav); *činjeti kompasijon* (compassione; izazivati sažaljenje; sa sličnim značenjem: *činjeti grotu* < grehotu); *činjeti rabiju* (rabbia, srdžbu); *činjeti fintu* (far finta; pretvarati se, hiniti); *činjeti lijepu* (ili ružnu) *figuru* (far bella figura); *činjeti bakane* (baccanalia; praviti veliku buku zabavljajući se); *činjeti šeste* (far gesti; praviti neobične, smešne izrazne pokrete rukama); *činjeti šene* (scene; praviti preterane izraze velikog bola); sa sličnim značenjem i *činjeti žmorfije* (smorfie); *činjeti skale* (ići uza i niza skale); *učinjeti sumanje* (far di meno; prema suviše; »nemojte učinjet sumanje« reče se obično gostima, kad im se nešto nudi sa ljubaznom molbom da to uzmu, ili se nekoga poziva u goste. Sve navedene kalke osim prve i poslednje

nepotpune su; nepotpune su i *dati nekome soto* (dar sotto, predbaciti nekome nešto ne otvoreno, nego samo praveći na neki način aluziju na ono što je učinio); *imat od ovanca* (avere d'avanzo; imati i preko mere, mnogo); sa sličnim značenjem i: *imati od obudance* (imati obilato, u izobilju, d'abbondanza); *držati se na forcu nečega* (a forza di qulc., npr. držati se živjeti na forcu ljekova; silom, pomoću ljekova); *igrati na karte* (giocare alle carte); *malo peškat* (pescar a poco fondo; saper superficialmente; biti plitak, površan); *živjeti na tuđe špale* (vivere alle spalle altrui, živjeti od tuđeg truda); *ostavi me (ga) stat* (lasci me, lo, star); *toliko bolje* (tanto meglio); *što će reći* (cosa vuol dir; npr. što će reći da nije došao, što znači da nije došao); *ke lijep!* (samo u Kotoru; che bello!); biće kalka i uzvik: *za ljubav božiju!* (per l'amor di dio! koji se takođe mogao čuti od školovane gospode i pojedinaca koji su ih oponašali).

Neki od neprevedenih delova u navedenim izrazima razumljivi su narodu jer se sastoje iz reči koje su ušle u narodni jezik i u njemu se učvrstile. U takvom slučaju, i ako je izraz metaforički, poređenje se shvata, tako, ako se za nekoga reče da malo peška, pošto se u jeziku nalazi iz talijanskog primljeni glagol *peškati* sa značenjem »gaziti« (tj. koliko lađa tone držeći se na površini mora) shvata se poređenje tog površnog, praznoglavog čoveka s lađom koja malo tone zbog toga što je prazna.

Kako se u narodu razumevaju reči s nepoznatim značenjem u sastavu neke delimične kalke, pokazuje značenje imenice *špale* u sastavu izraza *živjeti na tuđe špale*, kako je definirano u Vukovom rečniku. Onaj kojemu je nepoznato pravo značenje ove reči može o tome dobiti neki približni pojam na temelju smisla koji daju ostale reči u izrazu, ali taj mu pojam nikad nije jasan. Uostalom on kad izgovara taj izraz i ne misli na značenje svake pojedine reči, nego zna značenje svih tih reči zajedno, kako ga je percipirao kad ga je slušao od drugih u užem ili širem kontekstu njihovih iskaza. Razumljivo je da on ne može tačno shvatiti ni poređenje koje se nalazi u tom izrazu. U dubrovačkom dijalektu se na temelju značenja ovog izraza i sličnosti početnih glasova domaće i strane reči narodnom etimologijom asociirale reči *špale* sa *špag* (džep) i dobio slobodan prevod talijanskog izraza: *živjeti na tuđi špag*. Iz Vukove definicije značenja ove reči sa »novac«, »trud«, mesto »ramena«, kakvo značenje ima u talijanskom, gdje ramena, na kojima se nosi teret, figurativno predstavljaju trud. Oni koji su delimično preveli ovaj talijanski izraz znali su što znači *špale*, ali oni koji ne znaju taj jezik ne mogu razumeti njegovo značenje ni percipirati slikovitost ovog izraza dobivenog pešničkim poređenjem. Delimičan prevod je i izreka: »kandalora zima fora«, (fora, vanka, sa značenjem: zima je prošla) koja se ponavlja svake godine o prazniku Kandalori (Candelora) pred svršetak zime (tal. prilog fora ne nalazi se u jeziku, ali se nalazi *defora*, isto u tal., koji naši pomorci i ribari upotrebljavaju da bi označili neko mesto u

moru koje se nalazi na nevelikoj udaljenosti od određenog mesta u čamcu, brodu ili na kopnu). Da je ova izreka prevod s talijanskog vidi se po tome što se i u tom jeziku nalazi ista izreka. U dubrovačkom dijalektu postoji i nastavak ove izreke koji poriče ovu tvrdnju: »sv. Blaž kaže da je laž«, što pretstavlja uprošten i ponarođen prevod nastavka ove talijanske izreke u stihovima: »ma se nevetica o soffia il vento, semmo di nuovo dentro«. Biće prevod i izreka: »nije krijanca (creanza) ma je užansa« (usanza), što se reče obično gostima, kad se nešto uradi po starom običaju, što se u novije vreme može osećati kao ne sasvim uljudno. Možda je prevod i izreka u stihovima: »konfermaj, konfermaj, ludo srce kontentaj«, što se odnosi na potvrđivanje sagovornikovih reči, posebno na izraze njegovih neostvarljivih nada.

U kalke spadaju i reči koje se izgovaraju u igri pasareli, prema V. Vrčeviću: »moja tica pasarela polećela je« cit. Rj. jgsl. ak. kod *pasarela*. Kad se ta rečenica uporedi s onom koja se u istoj igri izgovora u Lep.: »pasarela mia volante pošla je« (npr. »na jabuku«), vidi se da je to prevod s talijanskog (koji bi tačno glasio: moj vrabac leteći), dok ova koja se govori u Lep., kao mešavina našeg i talijanskog, spada u makeronski jezik. U takav jezik spada i šaljiva izreka: »makaroni bona pasta, ma se oće sira i masla« (makaroni su dobra testenina. . . ; »se oće« biće prema venec. *ge vol*); tako i šaljivi stihovi: »e kon kvesta se finiše, a od ove nema više« (u prev.: i s ovom se svršava. . .) koje bi ponekad u Lep. pevač na kraju pesme uz gusle (ponekad i drugi pevači) zapevao po melodiji poznate pesme »U Ivana gospodara«.

* * *

Među primljenim rečima veliki je broj onih koje označuju narodu do tada nepoznate objekte, kao što su razne vrste ribe, voća, povrća, raznih tvorevina i njihovih sastavnih delova, alata, pokućstva, posuđa itd. Upoznavajući se s tim objektima narod se upoznavao i s njihovim nazivima, kako ih je čuo od nekih kojima su već bili poznati, kako je naučio i sve ostale reči u jeziku ne misleći na to kakvog su one porekla. Takav je prirodni razvoj jezika.

Mnogo su komplikovaniji slučajevi kada u jezik uđe strana reč od ranije poznatog objekta ili radnje. Značenja stranih reči su obično uža (v. Ozn.) pa i u ovakvim slučajevima. S logičkog gledišta ranije poznata domaća reč obuhvata značenje strane reči kao uže, ali s jezičkog gledišta pitanje je koliko se ta veza oseća. Što je novi vid objekta koji reč označuje po svojim osobinama udaljeniji od primitivnog, to se i ta veza slabije oseća: npr. pored reči *ognjište* u jezik je ušla i imenica *fogun* (focone, fogone); *fogun* označuje savršenije, veštački izgrađeno visoko ognjište, udubljeno u srednjem delu, a *ognjište* označuje nisko, primitivno ognjište, toliko prostorno da na njemu može sedeti nekoliko ljudi okolo ognja. Između ove dve reči veza u značenju je jaka pa bi se mesto *fogun* moglo reći *ognjište*

(dok se mesto ognjište ne bi moglo reći fogun, iz čega se vidi da je pojam fogun subordiniran pojmu ognjište). Sličan je odnos i između imenica *kvass* i *feca*; *feca* (feccia, fezza; germa) označuje veštački pripremljen kvas, u omotu, koji se prodaje u dućanima, a *kvass* onaj koji se u kuhinji ostavlja od ukvašenog testa. Sličan je odnos i između prideva *leš*, — a, — o (lesso), kojim se označuje samo kuhano meso ili riba (na što se isključivo odnosi i glagol *lešati*, lessare) i *kuvan*, — a, — o koji čuva svoje široko značenje odnoseći se na sve što se može skuhati. Sličan je odnos i između *šupljika* (supplica; pismena molba koja se upućuje nekoj državnoj ili društvenoj instanci) i *molba*, jer se *šupljika* može zameniti sa *molba* (šupljika, kao i neke druge u ovom radu navedene reči, već je, mislim, potpuno izašla iz upotrebe). Pored stare domaće reči *mreža* nalazi se i reč *tratka* (tracta, tratta); označuje posebnu vrstu mreže koja se vuče (po čemu je dobila naziv (lat. trahere) i savršenije je opremljena sastojeci se iz raznih delova: *sak* (saccus, sacco) u koji se skuplja riba; *leva* (leva, bačvica koja podiže uze kojima se poteže i dr. v. P. Skok, »Rib. i pom. term.«); *mreža* je zadržala svoje staro značenje primitivnije proste mreže koja se ne vuče (druga vrsta usavršena velikim očima pored malih dobila je domaći naziv *popunica*), ali svojim širokim značenjem obuhvata i sve vrste mreža, pa se za razliku od tog općeg značenja upotrebljava i u deminutivnom obliku *mrežica*. Pored *prah* nalazi se i imenica *polver* (polver; puder; i glagol polverat); dok *polver* označuje prah kojim se posipa lice, *prah* zadržava svoje opće značenje. U Dubrovniku je u upotrebi za isti objekt reč *prah*. Ta je reč domaća, ali ima homonimno značenje, jer označuje i *barut*. Iz ovoga se vidi kako se odnosi između reči mogu tačno ispitati, ako se ispitaju uže dijalekatske nijanse; što je nijansa uža to se pri ispitivanju dobija tačnija i realnija slika. Ovo se vidi i iz primera *porat*; g. *porta* (porto) prema reči *luka*; dok *porat* označuje veštački izgrađenu luku u kojoj se mogu zadržavati brodovi, *luka* označuje prirodnu luku, uvalu koja ne mora uvek biti zgodna za sklanjanje brodova, npr. zbog pličine mora. Selo Lepetane izgrađeno je oko male luke. Pošto je ta luka bila zgodna za zadržavanje brodova, u njoj je bilo izgrađeno drveno mulo (molo) sa velikim kamenim stubovima pored obale za vezivanje brodova, i više manjih za vezivanje čamaca (o davnini upotrebe ovakvih stubova na ovom i na drugim mestima svedoči njihov poreklom dalmatskoromanski naziv *kilovna* sačuvan u Dobroti i Prčanju). Ovako usavršena luka za duži ili kraći boravak brodova nazvan je *porat*, pa ga i danas tako zovu stanovnici ovog mesta za razliku od toponima kojim se označuje mala luka s plodnom dolinom, između Lepetana i susednog sela Lastve, nezgodne za brodove zbog pličine mora. Zbog naziva *Luka* koji na prvom mestu označuje zemljište koje se oko nje nalazi, a mesto *luka* se kaže *vala*, *valada* (valle, vallada) u pitanju je značenje reči *luka* u svesti stanovnika Lepetana i njen odnos prema reči *porat*. U pitanju je i odnos između sledećih reči *ugljen* (ugljenisano drvo na ognjištu); *garbun* (i grbun; carbone, ugljen koji se

vadi iz zemlje); *talog*: *fundać* (talog kafe na dnu suda u kojemu se kuhala, fondaccio); *gaće*: *brageše* (braghese; izašla iz upotrebe); *držalo*: *manega* (držalo za pero); *ožičica*: *kućarin* (cucchiarino; ožičica koja se upotrebljava pri služenju kafom, slatkim i sl.); *struja*: *ku-renat* (corrente; morska struja; ređe promaja).

Nađe se i poneki slučaj javljanja nove strane reči pored starije takođe strane; tako pored *Arap* pojavila se i reč *Arab* koju pomorci upotrebljavaju da označe Arape s kojima su dolazili u dodir na svojim pomorskim putovanjima, dok *Arap* zadržava svoje staro fantastično značenje, kojim se, po narodnoj pesmi, zamišlja kao čovek crne puti i neobične fizičke snage. Pored reči *sidro* (g. σίδηρος) javila se *ankora* (ancora), koja označuje kotvu za velike brodove, modernije konstrukcije, dok *sidro* zadržava značenje kotve starijeg i prostijeg oblika upotrebljavanog za čamce i manje brodove. Od reči *sidro*, kao starije, izvedeni glagol *usidriti se* može se upotrebiti i za manje i za veće brodove, pa bi se po tome moglo misliti da *sidro* svojim značenjem obuhvata i ankoru, iako i od te reči postoji izvedeni glagol *ankorati se* (ancorarsi) koji se, mislim, mogao čuti samo od pomoraca na parobrodima. Pored starije reči *kilovna* (columna v. Reš. »Štok. dij. «) javila se novija, *kolona* (colonna); dok *kolona*, iako je novija označuje sve vrste stupova, *kilovna* je zadržala samo značenje stupa za koji se vezuju lađe. Starija reč *trigla* (trigla) zadržala se kao naziv za običnu triglu, ribe sa šiljastom glavom, a novija *barbun* (barbone) primila se kao oznaka za triglu koja može nešto više da uzraste, a ima zatupastu glavu. Pored ranije reči *jaer* (aer, aere; samo u izrazu »baciti kamen u jaere«, u visinu) javio se noviji oblik *arija* (aria). Dok novija reč označuje zrak, starija, kao samostalna reč zaboravljena, sačuvala se u užem, modificiranom, i ne sasvim jasnom značenju.

Ima primera u kojima je teže od iznesenih naći neku stvarnu razliku između dve reči i utvrditi da li uopće postoji, ili je ona samo stilistička. O tim se razlikama može dobiti neki jasniji pojam ako se ima u vidu pod kakvim su uslovima, i kakvim putevima ulazile u jezik, ko ih upotrebljava i da li iste osobe upotrebljavaju obadve reči, npr. reči *meštar*, *meštrica* (maestro, maestra) sa značenjem *učitelj*, *učiteljica* ne razlikuje se po značenju od tih naših reči, ali njih i ne upotrebljavaju isti ljudi. Jezik starijih ljudi uvek se po nečemu razlikuje od jezika mlađih, jer se on uvek menja, nekad bržim, nekad sporijim tempom. To možemo osobito danas dobro zapažati kada mlađe generacije ne upotrebljavaju mnoge od reči koje su navedene u ovom radu i mnoge druge, pa im je čudno kad ih čuju od starijih.

Dolaskom na Jadransko more Sloveni su došli u dosta različitu prirodnu sredinu gdje su naišli na veći broj do tada nepoznatih objekata iz područja faune i flore, a u društvu na drukčiji način života, drukčije društveno uređenje i običaje, drukčije zgrade za stanovanje i druge građevine, drukčiju nošnju itd. i upoznali se s novim vrsta-

ma rada i oruđa. Među tim radovima u ribarstvu i pomorstvu bilo je najviše nepoznatih elemenata. Oni koji su stanovali pri moru tu su odmah došli u dodir s romanskim stanovništvom koje je govorilo drukčijim, starodalmatinskim jezikom. U bokeljskim govorima, kao i u drugim primorskim, sačuvan je mali broj reči primljenih iz njihovog jezika, jer su u toku vremena istiskivane novim rečima koje su se primale iz venecijanskog dijalekta, osobito otkad je ovaj kraj pao pod vlast Mletačke Republike. Te i do danas sačuvane starodalmatske reči uglavnom se odnose na ribarsku i pomorsku praksu. Iako su te sačuvane reči, i druge koje su izgubljene, primljene najranije, kad se govori o primanju drugih reči koje se danas nalaze u današnjim bokeljskim govorima, moramo misliti na ono vreme kada su one primane, a to je vreme mletačke vlasti u ovom kraju.

Nazive riba bokeljsko stanovništvo moglo je primiti na razne načine. Nazive poznatih riba moglo je naučiti pri kupovini od onih koji su im ih nudili za prodaju, a nazive onih manje poznatih mogli su naučiti ribari od romanskih ribara sa kojima su išli na ribanje. Ribarstvo spada u najteže radove i tu svaka snaga dobro dođe, osobito za vožnju. Slušajući prvo starodalmatski, a zatim i venecijanski jezik svojih drugova u ribanju, iz tih jezika slušali su i reči koje su postojale u njihovom jeziku, pa su se počeli navikavati na njih i upotrebljavati ih kao i drugi radnici iz drugih profesija koji su saradujući sa romanskim radnicima od njih naučili razne termine iz tih profesija. Tako je stvarala mogućnost da i u govor njihovih porodica, a preko njih i drugih uđu u njihov jezik reči za koje su već imali svoje.

Da bi se neka reč učvrstila u jeziku, trebalo je da za to postoji neki razlog. Uzmimo za primer imenicu *fanag* (fango, zemlja pomešana sa vodom). Prema ovoj reči u Lep. su u upotrebi bile reči *glib* i *mulj*, a kad je reč primana možda je bila i reč *blato*, koja je u upotrebi u drugim mestima (naravno to primanje nije moralo biti direktno iz stranog jezika, jer svakako nije primljena u svakom selu i u svakom kraju posebno; primala se istina na više raznih mesta, ali se onda prenosila i na mesta gde nije direktno primana). Po ovome bi moglo izgledati da nije bilo razloga za primanje ove reči, ali on ipak postoji: ribari su imali priliku da često promatraju taj *fanag* i da o njemu vode računa. Od tog blata pomešanog s morem morali su prati mreže, paziti da im parangao ne pane u *fanag*, gde se na otvorenom moru nalazi samo divlja riba, nego pored grota (grotta) i seka, i dr. Sve to je uticalo da on o morskom blatu dobije drukčiju pretstavu i da mu strana reč dobro dođe za njenu oznaku. Između reči *magla* i *kalig* (caligo) izgleda da nema nikakve razlike, ali i o magli kao i o drugim vremenskim prilikama ribari moraju voditi računa, ona im može smetati da na kopnu vide ribarske signale po kojima se orijentiraju; osobito pomorci moraju paziti da se po magli ne sudare s kojim drugim brodom, da ne izgube orijentaciju

i nasuču se na kraj, ili upute brod u nekom drugom pogrešnom pravcu. Istina i na kopnu magla pretstavlja slične nezgode, ali pretstava o magli, asocirana s pretstavom i poslasticama koje ona prouzrokuje, uticala je da se napravi razlika između magle na moru i magle na kopnu. Ipak ova se reč manje raširila i slabije održala nego reč fanag, jer je za njeno održavanje bilo manje razloga. Još slabije se održava imenica *montanja* (montagna) koja se upotrebljava pored reči brdo s kojom se u govoru može zameniti. Stanovnici sela Lepešana zovu brdo na drugoj strani (bandi; tal. banda) mora *Đurinska montanja*. Reč *montanja*, pored brdo upotrebljavaju i inače za oznaku brda okolo bokeljskog zaliva, iako selo na vrhu brda na čijem podnožju žive nazivaju *Vjeće brdo*. Mislim da su i reč *montanja* najpre počeli upotrebljavati ribari i pomorci za brdo koje su gledali s mora. Kad su npr. romanski ribari sa Velike lege gledali da svojim udaljavanjem od kraja sastave u svojim očima vrh lušičkog brda s vrhom peraškog, pa da se čamcem još više udalje dok se do određene tačke ne pojavi još više to brdo, oni su dolazili u situaciju da upotrebe reč *montanja* (i danas lepetanski ribari taj vrh peraškog brda zovu Montekašun). Ribari i pomorci morali su upravljati pogled na brda, da vide da li se iza njih javljaju oblaci; npr. mali oblačići koji se pojave iza brda poviše Risna u ljeto su znak burina (borino) itd. I inače brda koja se uzdižu nad morem pravila su na pomorce drukčiju impresiju, nego ostala brda, pa im je strana reč koja ih je označavala dobro dolazila da njom i označe tu novu pretstavu brda. Ali ovo je bio još manji razlog nego u *fanag* da se ova reč jače raširi, a time i jače učvrsti u jeziku. Za oznaku rečne struje postojale su odavnina reči struja i tok, što se vidi po tome što je od osnove prve napravljena imenica *ostrvo* (zemlja oko koje obilazi struja), a od druge *otok* (zemlja oko koje optiče tok vode), pa su ove reči u istoj ili kakvoj izvedenoj formi mogle ostanuti u govoru primoraca da se njima označi morska struja, ali mesto tih reči u upotrebi je i danas *kurenat* (corrente) što je besumnje primljeno od stranih ribara i pomoraca, a i uopće od primorskog stanovništva, jer su barke bile glavno prevozno sredstvo, a vosci su morali voditi računa o morskoj struji. Da se *kurenat* odnosi samo na morsku struju vidi se po tome što se rečna struja u govoru ne označuje rečju *kurenat*, barem ne u Boki. U tom kraju, istina, ima samo nekoliko, malih rečica, ali za oznaku njihove struje niko ne bi upotrebio reč *kurenat*. Svakako, pošto ima i drugih struja, vode koja kipi u loncu i dr., od kojih se morska struja razlikuje, dobro je došla ova strana reč, pa se raširila, mislim po čitavom našem primorju. Zbog ove приметne razlike u značenju ova reč spada u prethodnu grupu reči.

Teško je naći razliku u značenju i između reči *banda* (banda) i *strana*. Ta se reč redovito upotrebljava da se označi bok broda, pa postoji i glagol *nabandat* (sbandar) iz čega se može zaključiti da se u tom smislu najpre počela i upotrebljavati; u Lep. se upotrebljava i za oznaku kopna na drugoj strani mora (nalazi se i u pesmi koja se

peva o Božiću, »Božić zove s one bande prevezite me« koju je i Vuk zabeležio), dakle opet u vezi sa pomorstvom. Posle se počela širiti i na druge objekte (reče se i: boli me ispod lijeve bande), ali ne na sve. — Između glagola *largati* (barku od kraja; allargare) i *odalečiti* ne vidi se nikakva razlika, ali *largati se od kraja* pokazuje i nešto više: udaljiti se od kraja čamcem. Ovaj izraz upotrebljava se i metaforički; reče se za nekog dečaka da se largao od kraja, sa značenjem da se počeo slobodnije i raspuštenije ponašati.

Mnoge reči ušle su u jezik preko trgovine. Sećam se trgovca u Lepetanima koji mi je, kad sam ga kao učenik osnovne škole zamolio da mi proda držalo za pero, održao lekciju: »Nije ovo držalo, nego manega« (manica, manega), a držalo je za motiku! Trgovci su sa stvarima primali i njihovo ime. Tako su preko trgovaca ulazile u narodni govor i druge reči za oznaku različitog oruđa, pokućstva, kuhinjskog posuđa. U dućanu narod je kupovao čaše, pa se pored te reči dobila i reč *got* (gotto). U apoteci su se prodavali lekovi, pa se dobila reč *medižina* (medicina, medesina; lek koji propisuju lekari) pored domaće *lijek* (prirodni). U mesarnici prodavali su se razni delovi mesa, pa se pored *jetra* dobila i reč *pikat* (fegato; danas *pikat* znači isto što *utrobica*, jetra sa slezenom i srcem, a verovatno je takvo značenje imala i reč *pikat*, jer se to sve zajedno prodaje i prigrizovljava u kuhinji); pored domaće reči *pleća* dobila se i strana reč *košet* (coscetto). Na kotorskoj pjaci seljaci su prodavali među ostalim i krastavce, tikvice i krompir, pa su pored *krastavac* od svojih kupaca naučili i nazive *kukumar* (tal. cocomaro), pored *tikvica zuketa* (zucchetta), pored *krtola patata*.

Prodavajući ribu u Kotoru ribari su tu čuli od kupaca neke venecijanske nazive za ribu, koji su se u kotorski govor počeli unositi dolaskom venecijanskog činovništva i njihovih porodica. Stari su se nazivi bolje čuvali po selima, ali su se i tu preko ribara u govor pomalo uvlačili novi nazivi. Tako se pored ranije starodalmatske reči *uliganj* (lolligo, — inis) čuje i *calamaro*; pored reči *ljublaj* (lubin, lupinus, Skok, »Rib. i pom. term.«) čuje se i *brancin* (branzino), pored *trigla* čuje se i novije *barbun* (barbone); pored *ukljata* čuje se i noviji naziv *oçada* (obadve reči postale su od *oculus*, nazivu po velikim očima te ribe, ali *oçada* glasovima *ć, d* prema *k, t* u *ukljata* pokazuje da je venecijanska; pored starijeg naziva *dinigla* (nepoznatog porekla) čuje se i naziv *orada* (orata, orada). Pored domaće reči *zubac* dobila se reč *dental* za oznaku iste ribe. Ovaj slučaj se razlikuje od prethodnih po tome što su u tim slučajevima obadve reči strane, a u ovom slučaju jedna je domaća. Da je ova reč od davnina u upotrebi vidi se po tome što se upotrebljava i u drugim primorskim krajevima, i to odavna, jer je i Petar Hektorović upotrebio u svom »Ribanju i ribarskom prigovaranju«. I *zubatac*, kako se govori u drugim krajevima, i *dental* reči su stvorene na temelju iste karakteristike ove ribe: velikih zuba (dens, dente, zub). Ili je *zubac* prevod reči

dental, ili su obadve reči slučajno postale na isti način. Danas u Boki (barem u Lepetanima, starom ribarskom mestu, čiji su ribari do oslobođenja od austrijske vladavine jedini znali gde se nalaze Mala i Velika lega) za tu ribu redoviti je naziv zubac, a *dental* se ređe čuje.

Retki su slučajevi da je strana reč potpuno istisnula domaću. Tako je *ponta* (punta) potpuno u Lep. istisnula imenicu *rt*, koja se nalazi u toponimima *Markov rt* i *Dražan rt* (narod pošto mu je nepoznato značenje reči *rt*, počeo je *rt* shvatati kao *vrt* pa prema tome i izgovarati, v. »O topografskim imenima Boke Kotorske«, Spom. SAN, CIII). Imenica *mulo* istisnuo je domaći naziv *pristan* koji se čuva u toponimima *Mali* i *Veliki Pristan* kod Rosa. Reč *kadena* (cadena, cadena) istisnula je domaću reč *verige*, koja se čuva u toponimu *Verige*. Sve ove tri reči označuju objekte koji imaju veliku važnost u pomorskoj praksi, pa se time može objasniti uzrok njihovom učvršćivanju u jeziku na štetu domaćih reči.

Ima priličan broj stranih reči koje su primljene iz težnje za fonetskom ekspresijom. Zvuk domaćih reči je običan zbog toga što se on svakodnevno ponavlja, pa gubi ekspresivnu snagu, a strane reči zato što su nove, svojom neobičnošću utiču na osećanja. Uz takve reči koje su iznesene u Ozn. mogu se navesti i ovih nekoliko: *morozo*, *moroza* (amoroso, — a, moroso, — a); *berekin* (birichino; mangup); *karonja* (carogna; pokvarenjak); *karestija* (caestia; nestašica); *pržun* (prigione; podrugljivo mesto tamnica), *preša* (pressa; žurba); *turulu* (turulu: luckast, budala); *mirakulat* (miracoleggiare; preteranim izrazima u afektu stvarati uzbunu); *spaventat se* (spaventarsi; jako prestrašiti); modalni prilozi: *anci* (anzi; dapače, štaviše); *pljutosto* i *pljutosto* (piuttosto; rađe, pre); strani sufiksi: *gadarija* (gadost; prema *šporkarija* sporcheria); prema ovome i *blezgarija* (glupost; od blezgo); *ništarija* (ništavac); *usidelun* (stariji neženja; prema usidelica).

Analizirajući ove primere vrlo sličnih ili po značenju istih reči dolazi se do zaključka da u slučajevima kada se prodiranjem stranih reči nađu u jeziku jednog istog lica dve različite reči za isti pojam, starija reč zadrži svoje značenje, a novija se veže za neki novi vid objekta koji se tim rečima iskazuje. Ako obe reči iskazuju pojam koji nije potrebno dalje deliti, u tom slučaju starija reč ostaje u jeziku kao regularna, a nova se čuva u pamćenju kao strana, slično pamćenju reči koje se nauče učenjem nekog stranog jezika. U takvom slučaju ta se reč kao neobična može upotrebiti u cilju jače ekspresije, kako se često upotrebljavaju strane reči (ali obično samo ako govorno lice misli da će je njegov slušalac razumeti), ili u razgovoru sa nekim za koga misli da takvu reč upotrebljava kao redovnu. Ako taj pojedinac tu reč sve češće čuje, on se na nju sve više privikava i ona mu postaje sve običnija, pa može doći do momenta

kada mu obadve reči postanu jednako obične. Tada ni jedna ni druga reč nisu potpuno učvršćene u njegovom jeziku, jer se međusobno istiskuju, pa je njihovo stanje kolebljivo, zbog čega taj pojedinac može upotrebljavati sad jednu sad drugu reč za isti pojam, dok se jedna od njih potpuno ne učvrsti u njegovom jeziku na štetu one druge. Iz činjenice da se to dešava i sa drugim jezičkim sredstvima, domaćim i tuđim, vidi se da ne postoji učvršćeni jezik ni u svesti pojedinaca. Ovo što se dešava u jeziku individue to se dešava i u jeziku kolektiva kojemu ona pripada, i šireg i užeg. Obično novija reč pobjedi, što je razumljivo, jer njena pojava i sve češća upotreba pokazuju da za njeno primanje mesto one starije reči postoje razlozi, da se nešto promenilo u utiscima dobivenim iz prirode (što se može dogoditi dolaskom u novi kraj), u produktima čovekovog rada, u načinu života, itd., ili zbog promene u utisku koji pravi reč na čovekovo osećanje, usled kojih razloga sve zastarava i gubi se pa i jezik. Tako i stara reč sve se ređe upotrebljava, i to samo kao ekspresivna ili se potpuno izgubi.

Širi i uži jezički kolektivi međusobno utiču jedni na druge, ali širi prave jači pritisak. U koliko neko jezičko sredstvo uspe da se više raširi, u toliko je njegov položaj čvršći i trajnost jače osigurana, jer je podržavana većim brojem individua. Zbog toga se može dogoditi i da se neka jezička sredstva koja su se u jeziku učvrstila ponovno izgube, a stara ponovno da uđu u upotrebu, što se, naravno, u narodnom jeziku odvija sporim tempom. Romanizmi koji su ušli u naš jezik zahvatili su veliki prostor, čitavo naše jadransko primorje, ali to je samo periferija prostora u kojemu se našim jezikom govori. Usled dugotrajnog življenja naroda ovih krajeva pod vlašću Mletačke Republike ove su se reči jako raširile, ali promena političke situacije, ujedinjenja ovih krajeva sa ostalim u kojima se govori srpsko-hrvatskim jezikom one se gube, kako u ostalim krajevima tako i u Boki.

Résumé

ELEMENTS ROMANS DANS LE LANGAGE DE BOKA KOTORSKA ET LEUR RAPPORT AVEC CEUX DU PAYS

Dr Vaso TOMANOVIĆ

Dans cette oeuvre on parle des différentes sortes de mots qui, à l'aide, de différents affixes d'origine romane sont acceptés dans le langage de Boka Kotorska. Plus loin, on parle des mots acceptés dans ce langage quoiqu'il y ait dans ces mots une signification ressemblante, ainsi que leur rapport avec les mots du pays. En comparant leur signification, on arrive à conclure que tous ces mots sont souvent employés pour exprimer une nouvelle manière, ordinairement plus parfaite, des mots déjà connus, qu'il s'agisse d'une chose ou d'une action et que ces mots nouveaux ont presque toujours une signification plus appropriée et ceux du pays une signification plus étendue ou celle qu'ils avaient auparavant. Au point de vue logique, le mot connu plus tôt contient la signification du mot d'origine étrangère, mais d'une façon plus étroite, plus personnelle, quant au point de vue du langage, la question se pose combien on porçoit ce rapport. A propos de la nouvelle forme du mot qui explique le sens d'après ses particularités éloignées du mot primitif, là aussi on ressent le rapport, quoique d'une manière plus faible. Plus loin, on parle des mots qui désignent une seule et même chose et par rapport à ce sujet la façon par laquelle ces mots ont passé pour entrer dans notre langage. Dans ce cas, le mot ancien rest dans la langue comme régulier et on garde dans sa mémoire le nouveau mot comme étranger, semblable au souvenir d'un mot d'une langue étrangère. Dans ce cas, ce mot comme étrange peut être employé dans le but de donner plus de force à une expression ou dans une conversation avec quelqu'un pour qui on pense qu'il emploie ordinairement ce mot. Si ce particulier entend souvent ce mot, il devient pour lui de plus en habituel et le moment peut arriver que les deux mots deviennent pour lui également habituels. Dans ce cas, ni le premier mot, ni le second mot ne sont complètement fixés dans son langage, car réciproquement ils se supplantent et de cette façon il devient hésitant et ne sait plus quel mot employer. C'est pour cela que ce particulier emploie tantôt un mot, tantôt l'autre pour une seule signification jusqu'à ce qu'un seul mot définitivement reste dans son langage au detriment de l'autre. Du fait que ceci arrive avec d'autres particularités de langage, du pays comme de l'étranger, on voit qu'il n'existe pas une affirmation de langage même pas dans l'esprit des particuliers. Ce qui se passe dans le langage des particuliers arrive aussi dans le langage collectif auquel appartient cet individu et ceci d'une façon plus restreinte ou plus large. Ordinairement le nouveau mot triomphe, ce qui est compréhensible car son apparition et son emploi fréquent démontrent qu'il existe de fortes raisons pour l'emploi de ce mot, à la place de l'ancien.